

ԲՆԱՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԸՆՏԱՆԻ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐ

Ընտանի կըսուին այն անասունները որ մարդիկ իրենց ձեռքը կսովրեցընեն, անոնցմով կկերակրուին, անոնցմով կպաշտպանեն իրենք զիրենք ու անոնցմով վնասակար կենդանիները կջնջեն: Այն կենդանիները ամէն տեղ մի եւ նոյն չեն, հապա օգոյն ու երկրին նայելով՝ զանազան տեղեր՝ զանազան տեսակ են: Մարդիկ՝ իրենց կեցած տեղերուն մէջ գտնուող վայրենի կենդանիներէն կընտրեն սովորաբար իրենց ընտանի կենդանիները: Շատ քիչ կենդանիներ կան որ մարդոց հետ աշխարհիս ամէն կողմը կընան ապրիլ ու հետեը ընտանենալով՝ ծառայել անոնց: Գրեթէ շունն ու կատուն են միայն որ ամէն կլիմայի՝ ամէն տեղի կընան դիմանալ: Կովերն ու ձիերը բեւեռային կողմերը չեն կընար ապրիլ. վառն զի հոն իրենց կերակուր չեն գտներ. իսկ տաք տեղերը կփոխեն իրենց յատկութիւնները. կովը, օրինակի համար, այն տեղերը սնդաւորար խոտ չլինելուն պատճառաւ՝ կաթ չխտար:

Ոչխարները շատ հին տեսնէ ի վեր ընտանի կենդանի եղած պիտի լինին: Աստուածաշնչի պատմութենէն գիտեմք որ Աբել ոչխար կարածէր, Կերեւի թէ այն աղնիւ ու երկչոտ կենդանին ինքնիրեն մօտեցած է մարդու: Անոր թանձր բրդովն է որ մարդս կհագուի, անոր եղոտ կաթը կիմէ ու համեղ մսովը կկերակրուի: Ոչխարներուն բուն հայրենիքը Պարսկաստան եղած պիտի լինի: Եփրատ ու Ինդոս գետերուն մէջտեղը ահագին գաշտեր կան լեռներու

մէջ, որ մինչեւ ցայժմ՝ լեցուն են վայրենի ոչխարներով: Նոյն տեղերը կընակին նաեւ վայրենի շներ, ու երկու տեսակ են միայն. մէկը մեծ ու կատաղի է եւ բուրդը բաւական երկայն. իսկ մէկալը մեր հասարակ փոքր շներուն չափ է: Այն երկու ցեղը հետ զհետէ միմեանց հետ խառնելով՝ առաջ բերած են մարդիկ մեր շներուն անհամար տեսակները:

Կովերն ըստ մեծի մասին հիւսիսային կողմերը կապրին. տաք երկիրներուն կովերը, մանաւանդ Ասիոյ վայրենի եւ կատաղի գոմէշները, տարբեր են մերիններէն կազմուածքով: Կովերուն ցեղերը նոյնպէս բազմատեսակ են: Իւրաքանչիւր տեսակը իրեն յատկութիւններն ու կատարելութիւններն ունի. սովորաբար մարդս ուր տեղ անոնց ուր յատկութեանն որ կարօտ է, անոնց այն յատկութիւնները աւելի են: Օրինակի համար, Զուլիցերիի կովերուն յատկութիւնը այն է որ շատ կաթնատու են: Անգղիոյ մէկ երկու գաւառներուն ահագին կովերը սաստիկ մսոտ են, բայց լուծի չեն դիմանար:

Խոզերը՝ ոչխարներուն պէս՝ համեղ միս ունեցածներուն համար կպահուին, բայց տաք երկիրներու մէջ անոնց միսը սաստիկ վնաս է մարդու: Խոզերուն հայրենիքը եւրոպայի անտառներն են, ու մինչեւ ցայժմ անոնց վայրենիները կգտնուին: Վայրենի խոզերուն կիճն եւ վարագ կըսեմք: Հրեաներուն պէս արեւելեան ազգաց մեծ մասը՝ պիղծ կենդանիներուն կարգը կգնեն խոզերը, եւ իրենց օրէնքով արգիլած է ա-

նոնց միմեռ ուտելը: Մեր կողմերն ալ զգուշանալու է խողի միս ուտելէն, բայց միայն ամառը:

Այժմն հայրենիքն է Թիպէթի երկիրը ու Հիմալայա լեռները: Այն երկիրներէն եկեր ու տարածուեր են Եւրոպայի ու Ասիոյի մէջ. անկից ալ Ամերիկա տարուեր են: Մարդուս անոնցմէ ունեցած օգուտները նոյն են՝ ինչ որ ոչխարներէն. միայն թէ այժմ աւելի խելացի է ու ոչխարի պէս վախկոտ չէ:

Վայրենի ձիերը միջին Ասիոյ ահագին դաշտերուն մէջ կգտնուին: Այն տեղերը շատ հին ժամանակներէ ի վեր մարդիկ ընտանեցուցած էին զիրենք ու հեծնելու սովորեցուցած: Զիւն կաթը կխմուի, միսը արեւելք շատ տեղ կուտեն, իսկ մորթէն աղնիւ կաշի կշինեն: Արաբացիք, Անգղիացիք, Սպանիացիք, եւ մէկ քանի ուրիշ ազգեր փափուկ պահելով ու դարմանելով՝ այն աստիճանի աղնուացուցած են իրենց ձիերուն ցեղերը, որ կենդանիներուն մէջ ամենէն գեղեցիկը ու խրոխտը՝ ամենէն օգտակար կհամարուի ձին: Մեր ձիերն ալ անուանի էին հին աստեղները, ու այժմեան Ղարաբաղու գեղեցիկ ձիերը անոնց սերնդէն են: Նորերս վերցաւ այն անհիմն կարծիքը թէ ձիւ միսը չուտուիր. ընդհակառակն առողջ ու մատաղահաս ձիերուն միսը կովու մսի չափ համեղ է կըսեն:

Կատուն թէ եւ գաղաններուն կարգէն է, բայց կէս մը ընտանի կհամարուի. անոր հայրենիքն է միջին Եւրոպա եւ Հիւսիսային Ասիա: Կատուն մուկ բռնելուն համար միայն կսպաննուի մարդիկ. կատուն միսը շատ անպիտան է:

Թռչուններէն ընտանեցուցած են մարդիկ հաւերը, որոնց վայրենիները Հնդկաստան կգտնուին: Ալաւնիներուն թէ ընտանի

եւ թէ վայրենի անհամար տեսակները բոլոր աշխարհք տարածուած են: Ընտանի են նաեւ սագերը՝ որ Հնդկաստանէն եկած են, բագերը՝ որ ոչ երբէք բոլորովին մարդու կսովորին, ու գեղեցիկ սերամարգը՝ որ նոյնպէս Հնդկաստանի թռչունն է:

Յիշած կենդանիներուս ու թռչուններուս մեծ եւ զանազան օգուտները յայտնի են ամենուն: Ուստի պէտք է ջանամք որ կրցածներուս չափ պահպանեմք զանոնք թէ թըշնամի գաղաններէ եւ թէ զանազան ցաւերէ, լաւ նայիմք ու լաւ կերակրեմք: Արաբացիք, օրինակի համար, ոչ երբէք կծեծեն իրենց ձիերը, հապա միշտ կակղութեամք ու անուշութեամք կվարուին հետերը, լաւ եւ ընտիր բաներով կկերակրեն զանոնք, ու նախ ձիուն կերակուր կուտան եւ յետոյ իրենք կուտեն. ջուրը նմանապէս: Այնպիսի վարմունքներուն փոխարէն՝ ձիերը ամէն բանէ աւելի իրենց տէրերը կսիրեն, ու անոնց միշտ պահապան ու պաշտպան են: Եթէ մէկը թշնամութեան մտքով մօտեցաւ յանկարծ ձիուն աիրօջը՝ անոր քուն եղած ատենը, վայ է անոր: Թէ որ գիմացինը առիւծ անգամ լինի, քաջ ձին ոտքերովը գետին կը զարնէ զնա, կատաղաբար կխաճատէ ու մէկ կողմէն միւսը կնետէ չարաչար: Այն տեսակ կռուոյ մէջ ձին ոչ միայն վէրքէ չվախնար, հապա նաեւ մահը աչքին ամենեւին չերեւիր: Արաբացիք ձիերը կապելու սովորութիւն չունին. ուստի վրաններուն քովերը արձակ կպտըտին իրենց ձիերը, ազոց կմօտենան, սիրով կխաղան հետերը ու այնչափ զգուշութեամբ կվարուին անոնց հետ որ ոչ երբէք վրաները կկոխեն կամ կզարնեն:

Մեր կողմերու ընտանի կենդանեաց վրայ այսչափ խօսելէն վերջը, քիչ մը տեղեկութիւն ալ տաք տեղերու ընտանի կենդանեաց վրայ տամք, որ իրենց մարդուս ըրած մե-

ծամեծ եւ օգտակար ծառայութիւններովը՝ արժանի են յիշատակութեան:

Հնգկաստանի մէջ գլխաւորապէս երկու տեսակ ընտանի կենդանիք միայն կան, առանց որոց մարդիկ ոչ ճամբորդութիւն կրնան ընել եւ ոչ աշխատիլ: Այն կենդանեաց մէկն է ազնիւ, հնազանդ եւ համբարող ուղտը. իսկ միւսը ծոյլ, չար, բայց միանգամայն զօրաւոր գոմէշը, Ուղտեր կան նաեւ Արաբացւոց երկիրը. իսկ վայրենի ուղտ չկայ ոչ մէկ տեղ: Ուղտը անապատներուն նաւն է, եւ անով միայն կարելի է ճամբորդութիւն ընել Ափրիկէի ու Ասիոյ չոր՝ ցամաք ու տաք անապատներուն մէջ: Ուղտին միսը կուտեն ու կաթը կխմեն. որով այն տեղերու բնակիչներուն նոյն ծառայութիւնը կընէ ուղտը՝ ինչ որ մեզի՝ մեր կովերն ու ձիերը: Ուղտին տեսակը երկու է. մէկը բեռնակիր՝ երկու կուզով, եւ միւսը փոքր՝ մէկ կուզով միայն:

Բեռնակիր ուղտը կրնայ 25-էն մինչեւ ի 50 փուտ բեռ վերցընել, եւ օրուան մէջ 15-էն մինչեւ 18 ժամ կրնայ ճամբայ քալել. քաղցածութեան ու ծարաւի 8 կամ 10 օր կրնայ դիմանալ, որով եւ 150 ժամ կրնայ քալել՝ առանց ջրի եւ առանց կերակրոյ:

Մէկ կուզով ուղտը՝ հանդերձ իրեն վրայ դրած բեռովը՝ օրը քառասուն մղոն կրնայ ընել. որով անոր քալածը հինգ անգամ աւելի է քան թէ երկու կուզով ուղտինը: Առանց ճանապարհի աւազոտ անապատներուն մէջ՝ ուղտը ինքը կգտնէ ճամբան, ու տիրոջը շիտակ կառաջնորդէ գէպ ի մարդաբնակ տեղեր: Վտանգի ժամանակ այնպիսի արագութեամբ կհեռանայ ետեւէն վազող առիւծներէն, որ Արաբացւոց ձիերն անգամ չեն կրնար ետեւէն հասնիլ:

Այդ կենդանւոյն հակառակ յատկութիւններն ունին Հնգկաստանի գոմէշները: Դեռ

տղայութեանը ատեն՝ անտառներուն մէջ կբռնեն գոմէշը Հնգկաստանցիք, ու անոր կատաղութիւնը զսպելու համար՝ օղակ կանցընեն քիթը: Այս զգուշութիւնը շատ հարկաւոր է, վասն զի գոմէշները շուտ կղայրանան ու շատ անգամ՝ իրենց տիրոջը վրայ կվաղեն կատաղութեամբ: Ժամանակ անցնելէն ետքը՝ գոմէշը ոչ միայն իւր տիրոջը կսովի, հապա նաեւ անոր բոլոր ընտանեացը. եւ այն ժամանակ կարելի է մինչեւ առանց վախի վրան ելնել ու ոտքերուն տակ պառկիլ ու քնանալ: Ինչ որ մեր երկիրները լուծի եղները կընեն, նոյն բաները՝ Հնգկաստանի մէջ՝ գոմէշները կկատարեն: Ասոնց զանազանութիւնը այն է որ գոմէշը շատ աւելի ուժով լինելով՝ չորս եղի գործը ինքը միայն կընէ, ու անոր փոխարէն տիրոջմէն ամբարձր աղ միայն կուզէ: Երբոր լուծէն կարճըկեն զինքը, անտառը կերթայ իրեն անունդ գտնելու, ու հոն գտնուած առիւծներէն ու վագրերէն ոչ միայն չվախնար, այլ ինքը կյարձրկի, կոտորներուն վրայ կառնու, վեր վեր կձգէ ու ոտքերուն տակը կառնու ու կկոխկըռտէ: Դոմէշը իւր տիրոջ բնակարանը կպահպանէ, բայց ուրիշ մարդոց վրայ կատաղաբար կվաղէ, մանաւանդ եւրոպացւոց վրայ: Անոր համար Հնգկաստանի մէջ՝ մեծ ճամբաներու քով՝ մասնաւոր փոքր ճամբաներ ալ շինած են գոմէշի սայլերուն համար. ու եթէ մէկը այն ճամբուն վրայ գոմէշի սայլերու հանդիպի, պէտք է շուտ մը ետ փախչի անոնցմէ, որպէս զի գոմէշներուն կատաղի աչքերը չտեսնեն զիրենք:

Ընտանի կենդանեաց մէջ շատ օգտաւէտ է նաեւ Հնգկաստանի փիղը՝ որ կենդանեաց մէջ ամենէն ուժեղն ու խելացին է: Բայց այս կենդանին, Հնգկաստանի մէջն անգամ, հարուստ եւ իշխան մարդիկ միայն կպահեն քովերը: Լաւ եւ սովորած փի-

ՓԻՂ

ղը՝ իրեն տեղը՝ 4,000 բուպ. արծաթէն աւելի կարծէ. որով շատ մարդիկ պահել չեն կրնար այն կենդանին: Կալկաթա քաղաքին ու անոր գաւառին մէջ 1856-ին 147 փիղ միայն կայ եղեր: Լուքնաւ քաղաքն ու գաւառը որ Հնդկաց իշխանաւորներուն կեցած տեղն է, 500 հատ փիղ միայն կհամրուի: Իսկ բոլոր Անգղիացւոց ձեռքն եղած Հնդկաստանին մէջ՝ հազիւ թէ 2 հազարի չափ փիղ կգտնուի: Վայրենի փիղերուն թիւը օր ըստ

օրէ պակսելու վրայ է. ասոր պատճառը նախ՝ մարդոց փիղ որսալն է, եւ երկրորդ՝ փղերուն ընտանեանալէն ետքը՝ ծնունդ չունենալը: Փիղը ընտանեցընելու սովրեցընելու համար՝ մարդ մը կդրուի սովորաբար քովը, ու միշտ պէտք է որ այն մարդը լինի անոր կառավարիչը. վասն զի ուրիշի ամենեւին չհնազանդիր: Իսկ իրեն կառավարչին ամէն խօսքը կընէ, ու հասկըցածը իսկոյն կկատարէ ամենայն ճշդութեամբ: Սովրած

փիղերը նաւարաններու մէջ կաշխատցընեն եւ ծանր գործիքներ ու բեռներ կրել կուտան անոնց :

Մատրաս քաղաքին մէջ այնպիսի փղերէն մէկը կայ որ քանի մը տարիէ ի վեր գործարաններէն նաւարանը փայտեղէն կկրէ, եւ զարմանքն այս է որ քովը կառավարիչ չունի: Բեռը վրան տրուելէն վերջը՝ բաւական է որ շտեմարանին թուահամարը ըսեն իրեն, փիղը շիտակ հոն կտանի առանց սրխալելու: Այս կենդանին այնչափ անուանի է Մատրասի մէջ, որ օտարական ճամբորդները հոն պատահած ատենները՝ պարտք կը համարին անոր աշխատածը տեսնելու: Զանգակը զարնուելուն պէս՝ փիղը կուգայ իւր տեղը կկանգնի, համբերութեամբ կսպասէ մինչեւ որ բեռքնեն զինքը, ու այնպէսով բոլոր օրը գործաւորներուն հետ կաշխատի, եւ երբ անոնք կհանգչին՝ ինքն ալ կհանգչի մէկտեղ: Հետը ինչ որ խօսին՝ ամէն բան կհասկընայ, ու սաստիկ կնեղանայ՝ եթէ մէկը վրան խնտայ: Ոյժը այնքան մեծ է որ զոյգ մը եզերուն բանը մինակ ինքը կընէ, ու մինչեւ 500 փուտնոց բեռեր կկրէ: Մեծ զգուշութեամբ գերաններ կգլորէ գէպ ի նաւարանը. թեթեւութեան համար՝ գերաններուն տակը կըր փայտեր կգնէ, գիւմացը արգելքներ որ ենեն՝ կհեռացընէ զանոնք. զարմանալի աչքի շտկութեամբը անոնց ուղիղ սահելուն կնայի, եւ եթէ բան մը չկընայ ուղածին պէս ընել, բարձր ձայնով կպռուայ որ գան իրեն օգնեն: Ա-

մէն իրիկուն՝ գիւրք է իրեն ջուրը լուսցուիլը. իսկ տօն օրերը գործաւորներուն հետ մէկտեղ գինեւուն կերթայ, ու գրեթէ անոնց ուրախութիւնները կտեսնէ, անցնող դարձողներուն վրայ ուշադրութեամբ կընայի՝ առանց մէկուն գպչելու: Գործաւորները՝ անունը Միսրիս-Թեզզի գրած են ու այնպէս կվարուին հետը՝ որ իւր թէ իրենց ընկերներէն մէկը լինէր: Եթէ գինեւունէն ելնող գործաւորները հարբած լինին ու չկարենան տուն գառնալ, կամ փողոցը պառկած մնան, փիղը կառնու զիրենք, իրեն ախոռը կտանի ու հոն խոտի վրայ կըդնէ զգուշութեամբ:

Փիղերուն հին ատենը պատերազմի մէջ գործածուիլը արդէն յայտնի է: Մինչեւ ցայժմ՝ Հնդկաստանի զօրաց իւրաքանչիւր գնդին մէջ քանի մը փիղ կպահուի՝ ծանր բեռեր տանելու համար, մանաւանդ արագընթաց եւ խորունկ ջրերէ անցնելու ժամանակ, անոնք են թնդանօթներ տանողները, ձիերուն ջրէ անցնելու օգնողները, եւ այլն: Վերջի պատերազմին ատենը Անգղիացւոց գունդերէն մէկուն մէջ փիղ մը կար կըսեն, որ առանց վախնալու պատերազմի կրակին մէջ մտնելով՝ թէ գետնէն կծողվէ եւ թէ սպաննուի ձեռքերէն կքաշէ կառնու եղեր անգղիացի վիրաւորները:

Ընդհանրապէս շատ բան կպատմուի փիղերուն հասկըցողութեանը եւ խելացութեանը վրայ:

